

ԼԵՒՈՆ ՇԱՆՔ

Կ. Վ. ՏԱՅԻ

ԼԵՒՈՆ ՇԱՆԹԻ ԳԵՂԱՐԻԵՍՏԱԿԱՆ ԵՐԿԵՐԸ

Ա.

Շանթ այն բախտաւոր գրագէտն է, որուն տրւեցան հայ իրականութեան համար բացառիկ պատեհութիւնները բնականոն եւ յարաբերաբար լիակատար զարգացումի մը ու մօտ կէս դարու գրական գործունէութեան մը: Բայց ան բախտակիր է հայ գրագէտի ուրիշ մէկ զժբախտութեան. — գրողը միաժամանակ եղաւ ուսուցիչ, հանրային գործիչ, մինչեւ անգամ հրապարակագիր եւ պետական մարդ:

Իր սկզբնական տպաւորութիւնները կուգան արեւմտահայութենէն, բայց անոր հոգեկան կազմաւորումն ու վերջնական ձեւաւորումը կատարւած են արեւելահայ միջավայրին մէջ, ուր աւելի նըպաստաւոր պայմաններ կային արեւստագէտի հոգիին մէջ զօրացնելու հանրային գիծը: Եւ աս ներդաշնակ է Շանթի մտային խառնուածքին հետ, որ առարկայական է եւ գիտող, վերլուծող ու համադրող:

Իր լինելութեան տարիները կը զուգադիպին Հայ Գրականութեան այն շրջանին, երբ ոռմանթիզմը Պոօշեանցի, Սունդուկեանցի, Շիրվանզադէի եւ Զօհրապի երկերով վերջնականապէս տեղի տւած էր իրապաշտութեան: Իսկ արտասահմանի մէջ կը տիրապետէր Իպսէնի իրապաշտ իտէալիզմը, եւ կը շեշտէր հետզհետէ Մէթէրլինկի խորհրդապաշտութիւնը: Շանթ՝ ուսած ըլլալով Գերման Համալսարանի մէջ, հիմնական՝ եթէ ուզէք բախտորոշ աղղեցութիւններ կրած է Հիւսիսի գրականութենէն:

Ահա այս հանգամանքներն էին, որ Շանթը ըրին արեւստով իրապաշտ-գաղափարապաշտ: Իրապաշտ է արեւստով, որովհետեւ երազները առհասարակ չեն կրցեր արեւստագէտի աչքէն հեռացնել իրականութիւնն ու բնութեան անողոք օրէնքները եւ զինքը նետել վիպապաշտութեան յատուկ արեւստակութեան, անբնականութեան

մէջ, ո՛չ ալ — սկզբնական շրջանի ցանցառ հետքերէն զատ — քարոզ գրել տալ իրեն: Թէմայով, գրական նպատակով դադարաւարաւաշտ է՝ ըսի, որովհետեւ Շանթի գրական մտահոգութիւնը առաւելապէս դէպի անհատ-մարդը եւ անոր հոգին չէ որ ուղղւած է: Եւ ասոր համար իսկ, հեռու անպատճառ մանրամասնութիւններ տալու լուսանկարչական խղճամտութիւնէն եւ հոգեվերլուծական դասախոսութիւններ ընելու չափազանցեալ նախասիրութիւնէն, կը բաւականանայ տալով՝ խօսքի եւ մանաւանդ շարժումի՝, գործի՝ միջոցաւ՝ անհատ-մարդու նկարագիրէն որոշ գիծեր միայն, եւ կուտայ այնքան, որքան ձեռնտու է առիթը գործողութեան, որ միջոց է դադարաւարը, խորհուրդը արեւատով ներկայացնելու: Կուտայ այնքան միայն որ իր ստեղծած դէմքերն ու դէպքերը ըլլան իրական, շարժուն ու շնչող, եւ դիմանան հոգեբանութեան, հակաբնական չըլլան: Ու կարծես Շանթի համար շատ ալ թանկագին յաջողութիւն մը չէ, երբ կարող կըլլայ ամբողջական տիպարներ նկարելու կամ հոգեբանական ամենանուրբ վերլուծումներ ընելու: Գրագէտին մը մտահոգութեան գլխաւոր առարկաներն են, կրկնեմ, դադարաւարը եւ դադարաւարով լեցեալ մարդը, որ կապրի, կը գործէ մարդկային ընկերութեան, մանաւանդ ազդ-հաւաքականութեան մէջ:

Շանթի դադարաւարաւաշտութիւնը — արեւստագէտի խառնեալքին եւ գրական զարգացման կրկնակ բերումովն իսկ — երկու աչքառու զանակներ ունի: Համամարդկայինը եւ ազգայինը, որոնք՝ յաճախ ճարտարօրէն ընդելուզեալ իրարու, իրենց հիւսկէններուն կազմութեան համար մարդկայինէն ալ նեարդներ կառնեն: Շանթի համամարդկայինը խտացած է Նաղաշի բերնովը ըսած սա խօսքին մէջ. «Եթէ կուզէք որ փրթին ձեր բոլոր շղթաները, եթէ կուզէք որ փրթին ձեր բոլորի շղթաները, ընկճեցէք այն բռնակալը, որ կը տիրէ ձեզմէ ամէն մէկուն կուրծքին տակ. մեռցուցէք ձեր մէջի բռնակալը...: Այն անդուսպ բռնակալը, որ կուզէ իշխել ամէնուն վրա, կուզէ խլել ուրիշներուն ունեցածը... կուզէ որ բոլորը երկըրպազեն իրեն ու ծառայեն իր քմայքին ու հաճոյքին...: Պիտի ըսէք՝ Աստուծ է ստեղծեր մեր բնութիւնը: Բայց ո՞վ ըսաւ ձեզի՝ Թէ Աստուծ աւարտեր է արդէն իր ստեղծագործութիւնը: Զէ՞ք տեսներ՝ Ի՞նչ խեղճ, Ի՞նչ թերի աշխարհ է սա, Ի՞նչ վայրի եւ վայրիվերոյ արարչութիւն, եւ մենք բոլորս Ի՞նչ թշուառ ու հակասական արարածներ: Ո՛չ, դուք դեռ մարդ չէք. դուք դեռ այն մարդը չէք, որ Աստուծ ստեղծել կուզէ. դուք դեռ մարդուն նախնական նմոյշն էք միայն, Աստծու առաջին փորձերը անասունէն մարդը ստեղծելու:»

Դժուար բացատրելի երեւոյթ մը՝ առնւազն արեւմտահայ գրա-
խօսութեան մէջ. (պահանջւած ծանօթութիւնը չունիմ արեւելա-
հայերէնի մասին)։ Առաջինին մէջ հանդիպած չեմ տողի մը, որ
դէժ թեթեւ ակնարկութիւն մը պարունակէր Շանթի գաղափարա-
պաշտութեան ազգային դանակին վրա։ Եւ սակայն, ի՞նչպէս կարե-
լի է անոր գեղարեստական երկերը լիովին հասկնալ եւ ամբողջու-
թեանը մէջ դուրս բերել անոնց արժէքը՝ առանց անոնք դիտած ըլ-
լալու ազգայինի դիմակողմէն ճառագայթող լոյսին տակ։ Ամէն հա-
ւանականութիւն կայ վստահ ըլլալու թէ Լ. Շանթ մօլեռանդ, ուխ-
տապահ հետեւորդն է գրական այն դաւանանքին, որուն համաձայն
արեւստին պահանջներուն դիմացող ամէն երկ իր արմատները ան-
թիւ հերկներով խրած է հայրենի հողի մը ալքերուն մէջ եւ ազ-
գային միջնորդած մը քաղած՝ իր կենսունակ ներշնչումները։ Ծիշտ
է թէ ամէն մարդ, ամէն ազգ յօրինումն են բոլոր դարերու եւ ան-
թիւ ժողովուրդներու երկունքին ու ամենօրեայ ճիգերուն եւ անոնց
կուտակած քաղաքակրթութեան։ Բայց մայր-հայրենիք, հարազատ
ժողովուրդը կոչուող արգանդ մը յղացած ու ծնած է ամէն հողի։ Ու
այսպէս ծնած ամէն հողի մայր-հայրենիքի մը ստինքներէն կը ծծէ
ամբողջ մարդկութեան ժառանգ թողած բարիքներու կաթը եւ հայ-
րենի միջնորդի մը մէջ հասակ կը նետէ՝ անոր մէջ եւ անկէ չըն-
չելով համաշխարհային քաղաքակրթութեան օգը։ Ծնող հայրենիքէ
զատ ուրիշ ոչ մէկ ցեղային միջավայր կրնայ սեփականացնել հո-
գիի մը ծնունդն ու աճումը. բայց հողիի մը արտադրութեանց վա-
յելքը կրնայ իւրացիլ ազգերէ եւ դարերէ։ Այս իմաստով միայն
ճշմարիտ է սա առածը թէ հանճարները հայրենիք չունին։

Ահա գրական այսպիսի առողջ դաւանանքի մը ոչ միայն հաւա-
տացեալը, այլեւ առաքեալն է Շանթ։ Եւ չկրցայ գտնել ուրիշ հայ
գրող մը, որ Շանթի չափ յաջող նախանձախնդրութեամբ, սխիթե-
մաթիք կանոնաւորութեամբ եւ նուրբ լսողութեամբ կարենար ուն-
կընդիւր ըլլալ վերջին յիսնամեակի հայ ընկերութեան, հայ քաղա-
քականութեան, հայ ոգիի սրտի զարկերուն եւ կառկառուն պահերը
անդրիարցնէր հետզհետէ աւելի գեղեցիկ։ Շանթ զեռ չզրւած գեղար-
եստական կենսագիրն է, արեւստագէտ իմաստասիրողն է վերջին
յիսնամեակի հայ կեանքին, հայ ոգեղէնին։ Դիտեցէք անոր գործե-
րը՝ սկսած «Մրտոյի թորը» տաղէն ու «Լեւան Աղջիկը» հովերգու-
թիւնէն մինչեւ իր վերջին ողբերգութիւնը՝ «Օչին Պայլ»։

«Մրտոյի թորը»ն եղբերդութիւնն է հայաստանցի երիտասար-
դին, որ՝ տնտեսապէս կեղեքած, քաղաքականապէս հալածւած,
դիմադրութեան վերջին փորձը կընէ պանդուխտի ցուպովը ու վա-

տառողջ պայմաններէն կը զդեմանէ՝ հայրենիքի ու սիրելիներու կարօտը կուրծքին, դիակը նշաւակ լեւանթէն հայ մարդու, հայ տէրտէրի արհամարհոտ անտարբերութեան, մինչ այս մահը՝ առաթուր փշրելով հայ ծնողքի, հայ ազնկան անձկագին սպասումներն ու երազները՝ հայ օջախ մըն ալ կը մարէ Երկրին մէջ:

«Լեւրան Աղջիկը» հովերգութիւնով՝ Շանթ ազատ բնութեան, գեղջուկ կեանքի առոյգ քաղցրութիւններն ու անարատ գեղեցկութիւնները կերդէ անոնց, որ, Կովկասի նորաղարթ ճարտարարւեստին սիրենեան կանչերուն հլու, հայ գիւղերէն ալիք-ալիք կարտահոսեն դէպի օտար քաղաքներ, աւելի նօսրացնելով բնագաւառի արդէն ճղճիմցած հոծութիւնը:

«Դարձը» վէպը առաջին հերթին կը պարունակէ ազգարարութիւն մը կուսակրօնութեան անբնականութեան ու կեղծիքին դէմ. նաեւ փորձ մըն է քանդելու 80-90 թւականներուն տարածւած այն թիւր ըմբռնումը թէ սքեմի եւ վեղարի տակ միայն կարելի է արդիւնաւոր կերպով նւիրել հանրային գործունէութեան. կղերական ազդեցութեան դարը շրջելու վրա է. աւելի լուսաւոր, աւելի յուսադրելի ասպարէզներ կան հանրային գործունէութեան համար: Վերջապէս՝ «Դարձը» կոչ մըն է դէպի ազգային աշխարհականացում, դէպի արդիացում:

«Երազ Օրերը» մատնանշումն է օտարացման, ձուլման վտանգին, որով կը սպառնան ռուսական մշակոյթն ու քաղաքականութիւնը եւ վրական հոծութիւնը: Ան կոչ մըն է նաեւ դէպի հանրային գործունէութիւն, դէպի հայրենիքի պաշտամունքը:

«Դերասանուհին»ը կը բովանդակէ յանդիմանութիւն՝ ուղղւած Արեւմուտքի մէջ պատրաստւած հայ մասնագէտներու, որոնք մոռցած հանրութիւն եւ հայրենիք՝ կը մեռցնեն զգացումի մարդը իրենց մէջ, կը դառնան խորհող մեքենայ եւ իրրեւ այդպիսին օգտակար կըլլան այն երկրի քաղաքակրթութեան, ուր ուսեր են եւ կը գործեն:

«Կինը» վիպակը Եւրոպայի հայ ուսանողութեան ուղղւած ազգարարութիւն մըն է: Հոն կուրագծւի այն պահը, երբ մտաւորական դասակարգի վրա տիրական ազդեցութիւն ունի նիւթապաշտ փրիլիսոփայութիւնը, եւ համալսարանական երիտասարդութիւնը եղեր է կասկածամիտ բոլոր բարոյական ու դեղարւեստական արժէքներու հանդէպ ու ասոր հետեւանքովն իսկ յափրացած՝ ա'լ անիմաստ դարձող կեանքէ մը, ձեռնթափ՝ ստեղծագործելէ, արհամարհոտ՝ կնոջ հանդէպ ու շրթունքներուն «կեցցէ անասունը» նշանախօսքը: Բայց գեղեցիկ առիթ մը — որպիսին է վէպի հերոս նկարիչ

Սուրէնի պարազան – երեւան կը բերէ որ այս կասկածամտութիւնընքն ու յափրացումը չարազէտ ինքնախաբէութիւն են՝ արգիւնք միականի վարդապետութիւնէ մը տիրակալած հոգիներու հետեակութեան: Մարդը ընդունակ է եղած ստեղծելու բարոյական եւ արւեստի արժէքներ, որոնց շնորհիւ կրցեր է ու կրնայ ապրիլ եւ չի կրնար չապրիլ շատ աւելի փարթամ ու գեղեցիկ կեանքով մը քան անասնայինը:

Դժբախտաբար, հնարաւորութիւն չունեցայ կրկին ընթերցումով թարմացնելու շատ աղօտացած տպաւորութիւններս Շանթի երեք դործերուն («Վերժին», «Եսին Մարդը» եւ «Ուրիշին Համար») մասին, որպէսզի կարենայի ի յայտ բերել այն պահերը, որոնք տուն տւած են անոնց: Յիշւած երկու բանաստեղծութիւնները եւ չորս վիպային երկերը կականարկեն 1885–1895 տասնամեակէն զանազան պահերու եւ երեւոյթներու:

«Ճամբուն Վրա» ողբերգութիւնը թելադրւած է 1895ական թրւականներէն, երբ Համլետեան Ձարդերը տեղի ունեցած են, հայ յեղափոխութիւնը կազմակերպւած է արդէն, ու դաւառացի հայ երիտասարդները, ուսանող եւրոպական համալսարաններու, չեն վարանիր ընդվզումի, վրէժի եւ զոհողութեան ճամբուն վրա կոխկոտել ալլապէս թանկազին զգացում ու էակ – սէրն ու սիրածը: Ու մտաւորական երիտասարդութեան այս յուսադրիչ պահը հակադրւած այն միւս երեւոյթին – պոլսահայ քաղքենին, դաւառացի հայուն հանդէպ արհամարհոտ, անոր մէջ կը տեսնէ սպասաւորն ու սպասուհին միայն, եւ յեղափոխութիւնէն խլւած մէկ–երկու հարիւր ոսկիներու կսկիծը սրտին ու նաեւ վտանգը որ կը սպառնայ իր առեւտուրը հարւածել հալածանքին ընդհանրացելովը, ինչպէս նաեւ մնասը՝ կողոպտւած պարտապաններու անկարողութիւնէն եկած, կատէ յեղափոխութիւնը, անհնարին սարսափը ունի անոր եւ իր տրկարութեան վաշրկեաններուն կամ «նպաստաւոր» պարազային հաղիւ թէ վարանէր մատնելու: Ու յեղափոխական պահի կողքին տակաւին այն միւս իրողութիւնն ալ. դարձեալ Արեւմուտքի մէջ մասնագիտութիւն ձեռք բերած երիտասարդութիւն մը, հանրային գիծէ զուրկ եւ որուն կեանքը կը թաւալի ասպարէզի, յաջողութիւններու եւ հաճոյքներու անձուկ մարդերուն մէջ, որուն համար «որքն ու խեղճը» արւեստէն շահագործելի «սպրանքներ են, կը քշին», որուն համար... «թնչպէս կարելի է այս հալածանքի օրերուն երկիր երթալ»: Վերջապէս, երիտասարդութիւն մը, որուն վերաբերմունքը կնոջ հանդէպ կը թելադրուի «նոր ծաղիկ, նոր մեղր» նշանաբանէն:

1908ի գինովութեան ու յոյսի օրերը Շանթի պիտի ներշնչէին այլ քէմաներ՝ բերեղացելու համար «Հին Աստուծներ»ու մէջ: Հոս, աւելի ընդլայնումը աշխարհականացման, արդիացման գաղափարին՝ ներհիւսած մարդկայինի կալածէն հարցերու հետ: - Կրօնական-քնադանցական ոլորտներէ իջնել դէպի աշխարհ՝ տեսնելու համար թէ ինչպէս մարդիկ եւ ժողովուրդներ կը վայելեն այս երկրաւոր գրախորտ. թէ ինչպէս ստեղծագործ եւ կուող ուժերը (Վահագն) կը կուրին ու կը կերտեն, կը հարւածեն ու կը յաղթեն՝ վերերէն վար, հայրենի հողի վրա իջեցնելու համար գրախորտ ու արքայութիւնը:

Շանթ 1914ի մարտին՝ Լոդանի մէջ կը լրացնէ «Կայսրը» ողբերգութիւնը, որ կը խորհրդանշէ 1911-1913 թւականներէն երկու դրւագներ - հայ դէնքի հեքեթային յաղթանակները Պարսկաստանի մէջ եւ Թրքահայաստանի ինքնավարութիւնը: Հայ մարտիկը Եփրեմի գեկավարութեամբ գրեթէ կը տիրէր Պարսկաստանի, իսկ հայ քաղաքականութիւնը՝ Օսմ. Սահմանադրութիւնէն հիստթափ՝ կը յաջողէր ձեռք բերել Թրքահայաստանի ինքնավարութիւնը: Ու այս երկու կարեւոր դէպքերը տուն կուտան տնցեալի մութ ալբերէն ոգեկոչելու Օհան Գուրգէնը, Անդոկ իշխանն ու Հաննա իշխանուհին եւ ուրազածելու մերձ-արեւելեան դաշնակցային պետութիւն մը՝ ի հարկէ հայոց կարեւոր մասնակցութիւնով:

«Շղթայաւածը»ն - գրած Լոդան 1918ի ամառը եւ հրատարակւած Թէհրան 1921ին - կը խորհրդանշէ 1915-8ի անսահմանելի չըրջանը: Աննախընթաց աղէտի, ճակատագրական կուրի, վրէժի, անիշխանութեան, աղատագրական գերագոյն ճիգերու, քաղաքական դաւանանքներու ընդհարման, տնհուն յուսահատութեան եւ լուսաւոր յոյսերու քառասլին չըջանը, ուր սակայն Շանթ կը տեսնէ ուրիշ, այլապէս ահաւոր ողբերգութիւն մը եւ մարգարէական շունչով մը կուտայ մօտալուտ ապագայի չարագուշակ պատկերը ու այս երկուքէն կը հանէ դաժան, բայց ճիշտ եզրակացութիւն մը: Ընդլայնումը հրահանգիչ է: «Շղթայաւածը»ն նախ կականարկէ 1915ի աղէտին եւ նախորդ թրքական խուժուժութիւններուն՝ Անիի էմիրն ու իր հետեւորդները եւ լիւծած ու գերելարւած հայ աղջիկները ներկայացնող տեսարաններով, ուր երեւան կուգայ թիւրքը իր «առաքինութիւն»ներով՝ անդթօրէն մոլեռանդ, անտանելի ամբարտաւան ու կեղեքող բռնակալ՝ հայու հանդէպ, բայց քծնող ու խորամանկ իրարու հանդէպ: Յետոյ՝ հետեւող «պիր տիւտիւք, պիր կիւտիւք»ի թրքածին վարդապետութեան, զոր կեանքի մէջ կիրագործէ՝ հատու սուրը միշտ ձեռքին: Ու էմիրը կը գոռայ. «Ես եմ Անիի տէրը»:

Բայց ընդվզումը կը ծնի ընկճւած հոգիներու մէջ՝ Նաղաշ Դաւիթի քարոզչութիւնովը, կը կազմակերպւի ապստամբութիւնը՝ դարբին Աւագի, Ներկարարի եւ Ժամկոչի տենդոտ գործունէութիւնովը եւ Պահլաւունի իշխանին քաջալերութեամբը: Անին կազատագրւի Աւագի հերոսական քաջութեան, դերեւարւած հայ կնոջ վրիժառու հըրձիգութեան եւ Պահլաւունի իշխանին մասնակցութեան ու ղեկավարութեան շնորհիւ: Ու Պահլաւունին կաղաղակէ. «Ես եմ Անիին տէրը»: Նոր ապստամբութիւն Աւագի եւ Ներկարարի առաջնորդութեամբ: Պահլաւունին կը փախչի: Աւագ Անիի կառավարութեան եւ զօրքին պետը եւ Ներկարարը անոր գործակիցը: Բայց համատարած կողոպուտ եւ բռնութիւն քաղաքի մէջ: Ու դարձեալ չարագուշակ ճիւղ՝ այս անգամ Աւագի եւ Ներկարարի շրթունքներէն. «Ես եմ Անիի տէրը»: Ու հերոս Դարբինը իր «տէր»ի հանգամանքը առաջին առթիւ կարժեցնէ օտարի լլկումէն փրկւած եւ իրեն գործակից հայ կնոջ վրա: Բայց Ներկարարը, ամենէն աղտոտը նկարագիրով, կը դաւադրէ Դարբինին դէմ, որ զոհ կերթայ նոր ապստամբութեան մը: Շուտով՝ խանութպան դասու կաշառքով կը սպաննին նաեւ Ժամկոչն ու Ներկարարը: Ու նոր անիշխանութիւն: Եւ վերջապէս՝ Պահլաւունիի առաջնորդութեամբ Անին կը դրաւի վրական զօրքէն, որուն զօրավարը Անիի զինիէն ու կիններէն զինուլցած՝ կը բացականէ. «Ես եմ Անիին տէրը»: Ու նոր հալածանք, նոր բռնութիւն ու նախճիր, որուն զոհ կերթան նաեւ կենդանի նահատակ Հարճը եւ Նաղաշը: Ու դուրս կուգայ որ «կեանքի դեւը» իր բոլոր «թղուկ»ներովը (եամոլութիւնը իր բոլոր բացասական գիծերովը) դեռ շատ զօրաւոր է Անեցիներու (Հայ Մարդու) մէջ, եւ Արտաւազդ (Հայ Պետականութիւնը, Հայ Անկախութիւնը) դեռ չղթալւած պիտի մնայ Մասիսի անդունդին (հայ հոգիներու խաւարին) մէջ: Ու կոիւր կը շարունակւի Արտաւազդի եւ Կեանքի Դեւին միջեւ: Բայց Շանթ լաւատես է ապագայի նկատմամբ: «Այս չղթաները փշրելու համար պիտի գայ նոր սերունդ, նոր ձեռքեր: Քու (կեանքի դեւին գերի ներկայ հայուն) ձեռքերդ կարող չեն»:

«Ինկած Բերդի Իշխանուհին» – 1920ական թւականներուն – յանձին Աննա Իշխանուհիի՝ թելադրւած է լլկւած, խորտակւած եւ հարէմներու բաժին հայ կիներէն եւ խլւած կամ բղկուած զաւակներու խնդեցնող յուշերէն: Աննա Իշխանուհին իր նոր կեանքը, նոր սէրը զոհելու դնով ու մահւան դէմ պաղարիւն, մահւան դէմ երջանիկ եւ միջոցներու մէջ խորութիւն չդնելով կը լուծէ իր վրէժը: Այս երկը յանձին Գող Վասիլի կը բովանդակէ, թէեւ սքողւած, պահին պատշաճ յորդոր մըն ալ: – Անօրինակ սուգը պէտք չէ կապ-

կպէ մեր գործունէութեան բազուկները. «Մահը իր ճամբով, կեանքը իր ճամբով:» Պէտք է աշխատիլ պետութիւն կառուցանելու՝ մինչեւ անգամ Գող Վասիլի պէս գործելով:

«Օշին Պայլ»ը Շանթի վերջին գործը, իր ամբողջութեամբ կը խորհրդանշէ Հայաստանի Հանրապետութեան տապալումը, որուն գլուխ հանելուն նւազ եռանդով չաշխատեցան հայ կոչող մարդեր, ընկերային դաւանանքի եւ օրիանք-ասիռնի տարբերութեան դիմակ հագած՝ ճիշտ այնպէս, ինչպէս ԺԴ դարուն լատինական հոսանքը, այսինքն բախտախնդիրներու, դիրքի-փառքի հետամուտներու խումբը ըրաւ պայքարելով ազգայնական կուսակցութեան դէմ, որուն առաջնորդը Օշին Պայլ, բացառիկ պետական յատկութիւններով եւ բարձր մտաւորականի առաքինութիւններով օժտւած անձնաւորութիւն, կը պարտուի՝ մասամբ անոր համար որ կը խնայէ իր սիրածին ամուսինը, բայց գլխաւորաբար այն պատճառով որ իր գործակիցներէն ոմանք - խորքով անձնական նպատակ հետապնդողներ - կը դաւաճանեն ազգային դատին, ուրիշներ կը լքեն իրենց առաջնորդը, որովհետեւ կամ չեն հասկնար անոր ձեռք առած միջոցներուն նշանակէտը, կա՛մ զոհողութեան ընդունակ չեն: Ուրիշներ ալ կը հեռանան անկէ, որովհետեւ տկար են ու չուտ յուսահատող: Եւ Օշին Պայլ կը մնայ առանձին:

Ահա ասո՛նք են Շանթի դաղափարապաշտութիւնէն թելադրւած քէմանքը:

Բայց քէմայի դաղափարապաշտութիւնը շատ հեղ արեւստագէտը կը մղէ բանելու արեւստի համար դժւարամատչելի, փորձանուտ առաղձներու վրա: Արդ, ո՞րոնք են տաղանդի այն յատկութիւնները, հոգեկան կարողութիւններէն ու մտաւոր նպատրաստութիւնէն ընձեռւած եւ հեղինակի գրական դաւանանքէն պարտադրւած այն միջոցները, որոնք յաճախ յաջողութիւնով մը Շանթը հեռացնելով քարողչութեան, դիտումի զառիթափերէն ու գոհացում տալով իսկական արեւստի պահանջներուն՝ համադրեցին արեւստի երկեր:

Հալէպ.

(Վերջը յաջորդ անգամ)

